

Kentsel Dönüşüm Süreçlerinin Kentsel Haklar Temelinde Değerlendirilmesi Gerekliliği

Hakan Arslan

Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Çankırı.

Özet

Hukuk kavramı Arapça hak kavramının çoğuludur. Tarihin bütün devirlerinde hukuk “hak” sahibi olanın koyduğu kurallar çerçevesinde belirmiştir. Bu anlamda güçlü olan, gücünün yettiği alan içerisindeki ilişki biçimlerini tayin etme ve düzenleme “hak”ına sahip olmuştur.

İnsanlığın varolduğu günden bugüne gelinceye değin hukuk kavramı çeşitlenmiş ve insan hakları ana başlığı altında siyasal haklar, sosyal haklar, dayanışma hakları diye nitelendirilebilen bir şekilde yeni hak alanları belirlemiştir. Bu hak alanlarının içeriklerinde eğitim hakkı, barınma hakkı, sağlık hakkı, engelli hakkı, çocuk hakkı vs. sayılabilir.

Bu çalışma, insan hakları düşüncesinin son halkası olan ve dayanışma hakları içerisinde yer alan kent hakkı (ya da kentsel haklar) kavramı çerçevesinde kentsel dönüşüm süreçlerini irdelemektedir.

Son zamanlarda ülkemizde kamuoyunun gözünden kaçmayacak şekilde yoğun olarak konuşulan, tartışılan kentsel dönüşüm kavramını (ve süreçlerini) kentsel haklar kavramının gözünden incelemek ve değerlendirmek zorunlu bir hal almıştır. İyi örgütlenmemiş, gerçek bir katılımsal süreci işletmeyen, sosyal sonuçları düşünülmemiş (ya da umursanmamış) kentsel dönüşüm uygulamaları kentleri, gerçek bir insan hakları ihlalleri mekânna dönüştürmüştür. Bu nedenle kentteki insan hakkı ihlalleri üzerine düşünmek, kavramlar üretmek, yasalaştırmak ve bunu kent ve kentli birbirinden tamamen kopmadan bir an önce yapmak gereklidir.

Kentler, sadece güçlü olanın hakkını tanımlayan ve koruyan bir hukuksal yapının cisimleşmiş hali olarak tanımlanamaz. Kentler birlikte yaşamı destekleyen ve besleyen mekânlar olmalıdırlar.

Anahtar Kelimeler: Kentsel Dönüşüm, Gecekondu, Kentsel Haklar

The Need for Analyzing the Urban Regeneration Processes Based on the Right to the City

Abstract

The term “law” in Turkish is the plural form of the term “right” in Arabic. In every period of the history, law has been appeared in the frame of the rules which are made by the owner of the “right”. In that sense, people who have the power had the “right” of predicting and regulating the interactions.

Since the day human beings exist, the term “law” has been changed and became varied. Under the main title of human rights, numbers of “rights” categories were appeared; such as social rights, political rights, and solidarity rights.

That study is examining the urban transformation processes by using the perspective of “right to the city” which is one of the newest subcategories of the solidarity rights.

Examining the urban regeneration processes, which is also one of the most popular public debates in our country, is highly significant and necessary. There are numbers of mistakes we can observe in urban regeneration processes; such as absence of well-organized plans and ignorance of the public expectations. Because of these mistakes, urban regeneration processes violate the human rights. As a result, there is an urgent need for thinking about these human right violations, creating solutions and policymaking before these violations destroy the basic characteristics of the cities.

Cities cannot be defined as the areas that protect the rights of the powerful ones. Cities have to be the areas that create and support the togetherness.

Keywords: Urban Regeneration, Gecekondu, Right To The City

Giriş¹

Bu çalışma, kentleri “kurtarmak”, “modernleştirmek”, “estetik hale getirmek”, “güzelleştirmek”ten belki de en fazla bahsedildiği dönemde, “dönüşüm” vasıtasıyla ortaya çıkarılan kent formlarının gerçekten bu amaçlara uygun olup olmadığını sorgulamayı hedeflemekte ve “kentsel haklar”

kavramıyla işaret edilen ilkesel çerçevenin dönüşüm süreçlerinin kalbinde yer almasını önemle önermektedir.

Bu çerçevede kentsel haklar kavramını ortaya çıkaran insan hakları anlayışının gelişim sürecinden kısaca bahsedilecek, kentsel hakları somutlaştırmak adına atılmış en önemli adım olarak ifade edilen Avrupa Kentsel Şartının ilkesel perspektifine değinilecektir. Ardından kentsel dönüşümün Türkiye’deki gelişiminden söz edilecek ve uygulamalardan örnekler verilerek, dönüşüm süreçlerinden elde edilen neticelerin kentsel haklar çerçevesi içindeki yerine ilişkin bir fikir oluşturulmaya çalışılacaktır.

¹ Bu bildirin hazırlanırken Hakan Arslan’ın hazırladığı “Sosyal Dışlanma ve Kentsel Haklar Bağlamında Türkiye’de Kentsel Dönüşüm: İzmir- Narlıdere Kentsel Yenileme Uygulaması (NARKENT Projesi) Örneği” isimli doktora tezinin kavramsal çerçevesinden yararlanılmıştır.

2. Kentsel Haklar ve Kentsel Haklarla Uyumlu Yerleşimi Ortaya Çıkaran İlkesel Çerçeve

İlk kez Henri Lefebvre tarafından 1968 yılındaki yayınladığı “Le Droit La Ville” isimli çalışmasında kullanılan kent hakkı (kentsel haklar) kavramı, kentsel mekân içerisinde varolan ilişkileri yeniden yapılandırarak, kontrolü sermaye ve devletten alıp kent sakinlerine devretmeyi amaçlamıştır (UNESCO-UN-HABITAT-ISS, 2005). Lefebvre’ e göre kent ve kentleşme toplumdaki ilişkilerin bir yansıtıcısıdır ve sosyal sınıf ve gruplar arasındaki çelişki ve mücadeleleri sosyal bir yapı olarak kentte gözlemleyebilmek mümkündür. Kentte bulunan sosyal sınıflar arasındaki bu çekişmelerin amacı da aslen sınırlı kamu kaynaklarının kontrolünü elde ederek kent formunu biçimlendirmek ve vatandaşlığa erişim hakkına sahip olmaktır (Sadri, 2009). Ancak söz konusu erişim, Harvey’in de vurguladığı gibi (2003: 939) “sadece varolana ulaşma hakkı değildir. Ayrıca, onu kalbimizin istediği şekilde değiştirme hakkıdır. Hepimiz, kendi yaratımlarımızla yaşayabileceğimizden emin olmak isteriz.” Lefebvre’in kent hakkı kavramı kısaca, kentin kaderini tayin etme hakkını kent sakinlerine bırakmaktadır.

Kentsel haklar ya da kentli hakları sürekli bir gelişim içerisinde olan insan haklarının üçüncü kuşağında bulunur. Ancak “dayanışma hakları” olarak ifade edilen üçüncü kuşağa gelmeden önceki iki evreyle de bağlantısı bulunmaktadır. Kısaca açmak gerekirse, “bireysel özgürlükler ve siyasal haklar” olarak bilinen birinci kuşak haklar, sivil hakları içermekte olup bireyin devlet karşısında korunmasını vurgulamaktadır. Temel insan hakları olarak düşünülebilecek olan bu kazanımlar içerisinde “yerleşme özgürlüğü” de yer almaktadır. İkinci kuşak haklar, İkinci Dünya Savaşı sonrası belirginlik kazanmış ve birinci kuşakta gözardı edilen ekonomik ve sosyal boyutu kapsamıştır. Devletin sosyal niteliğinin geliştirilmesi ve soyut “özgürlük” kavramının yerine “eşitlik”ten bahsedilmesi bu aşamanın ana vurgusunu oluşturur. Birinci kuşak haklarda yer alan “yerleşme hakkı” burada daha da somutlaşmış ve “konut hakkı” halini almıştır. İkinci Dünya Savaşı’ndan bu yana ise uluslararası ilişkiler gelişmiş ve devletler üstü süreçler yaygınlaşmıştır. Özellikle bilimsel ve teknik ilerlemelerin ortaya çıkardığı sonuçlar sadece bireyi, grubu hatta ulusu değil tüm insanlığı tehdit eder duruma gelmiştir. Dayanışma hakları olarak isimlendirilen üçüncü kuşak haklar da bu temel veriden yola çıkarak daha kapsayıcı ve sadece hakları değil sorumlulukları da içerecek şekilde formüle edilmektedir. Çevre hakkı, barış hakkı, insanlığın ortak mirasından yararlanma hakkı gibi hakları içeren bu aşamanın en önemli unsurlarından biri de kentsel haklardır. İfade edildiği gibi birinci kuşak haklarda yer alan “yerleşme özgürlüğü”, ikinci kuşak haklarda “konut hakkı” olarak somutlaşırken üçüncü kuşak haklarda “yaşam kalitesi”ne evrilmektedir. Kaboğlu’na göre (1996: 150-151) konut hakkı temeldir ve kalkış noktasıdır, varış yeri ise yaşam kalitesi evresi olmaktadır. Nitelikli bir yaşam, konut hakkı temeli üzerine kurulmakta ve bunun için de yerleşme özgürlüğüne gereksinim duyulmaktadır. Ancak bunun ötesinde yaşam kalitesini elde edebilmek için devlete ve hak öznelerine düşen görevler bulunmaktadır. Belirli bir yaşam kalitesine ulaşmak da çevresel ortam ve koşullar, kent çevresi, düzenli kentleşme ve planlama, etkili ve katılımcı bir kent yönetimine sahip olmakla mümkündür.

Tekeli (2001: 174) kentsel hakların (kentli haklarının) gerçekte ne olduğu konusunda üzerinde uzlaşmış bir metin olmadığını ancak 1992’de Avrupa Konseyi tarafından kabul edilen “Avrupa Kentsel Şartı”nın bu konuda bir başlangıç olarak kabul edilebileceğini belirtmektedir.² Şartın metninde de gelecekteki olası bir Kentli Hakları Kongresi için temel ilkeleri oluşturmak amacı belirtilmiştir. Şartta Avrupa yerleşimlerinde yaşayan kent sakinlerinin sahip olduğu haklar şu şekilde sıralanmıştır:

1. Güvenlik: Mümkün olduğunca suç, şiddet ve yasadışı olaylardan arındırılmış, emin ve güvenli bir kent
2. Kirlenmemiş Sağlıklı Bir Çevre: hava, gürültü, su ve toprak kirliliği olmayan, doğası ve doğal kaynakları korunan bir çevre
3. İstihdam: Yeterli istihdam olanaklarının yaratılarak, ekonomik kalkınmadan pay alabilme şansının ve kişisel ekonomik özgürlüklerin sağlanması
4. Konut: Mahremiyet ve dokunulmazlığının garanti edildiği, sağlıklı, satın alınabilir, yeterli konut stokunun sağlanması
5. Dolaşım: Toplu taşıma, özel arabalar, yayalar ve bisikletliler gibi tüm yol kullanıcıları arasında, birbirinin hareket kabiliyetini ve dolaşım özgürlüğünü kısıtlamayan uyumlu bir düzenin sağlanması
6. Sağlık: Beden ve ruh sağlığının korunmasına yardımcı çevrenin ve koşulların sağlanması
7. Spor ve Dinlenme: Yaş, yetenek ve gelir durumu ne olursa olsun her birey için spor ve boş vakitlerini değerlendirebileceği olanakların sağlanması
8. Kültür:
9. Kültürler Arası Kaynaşma: Geçmişten günümüze, farklı kültürel ve etnik yapıları barındıran toplulukların barış içinde yaşamalarının sağlanması
10. Kaliteli Bir Mimari ve Fiziksel Çevre: Tarihi yapı mirasının duyarlı bir biçimde restorasyonu ve nitelikli çağdaş mimarinin uygulanmasıyla, uyumlu ve güzel fiziksel mekânların yaratılması
11. İşlevlerin Uyumlu: Yaşama, çalışma, seyahat işlevleri ve sosyal aktivitelerin olabildiğince birbiriyle ilintili olmasının sağlanması
12. Katılım: Çoğulcu demokrasilerde, kurum ve kuruluşlar arasındaki dayanışmanın esas olduğu kent yönetimlerinde, gereksiz bürokrasiden arındırma, yardımlaşma ve bilgilendirme ilkelerinin sağlanması
13. Ekonomik Kalkınma: Kararlı ve aydın yapıdaki tüm yerel yönetimlerin doğrudan veya dolaylı olarak ekonomik kalkınmaya katkı konusunda sorumluluk sahibi olması

² 27-29 Mayıs 2008’de Strasburg’da toplanan Avrupa Konseyi’nin 15. Genel Oturumunda “Avrupa Kentsel şartı 2: Yeni Bir Kentlilik İçin Manifesto” yayınlanmıştır. Bu metinde 1992’de yayınlanan Avrupa Kentsel Şartı, kent olgusunun kabul edilmesinde önemli bir aşama sayılmaktadır ve geçen 15 yıl içerisinde toplumlarda, ekonomilerde, kültürlerde hızlı değişikliklere tanık olduğu, bu nedenle de Şartın ilk halindeki bazı ilkelerin yeniden tanımlanmasına ya da tamamlamaya ve güncellemeye ihtiyacı olduğu vurgulanmaktadır.

14. Sürdürülebilir Kalkınma: Yerel yönetimlerce ekonomik kalkınma ile çevrenin korunması ilkeleri arasında uzlaşmanın sağlanması

15. Mal ve Hizmetler: Erişilebilir, kapsamlı, kaliteli mal ve hizmet sunumunun yerel yönetimi, özel sektör ya da her ikisinin ortaklığıyla sağlanması

16. Doğal Zenginlikler ve Kaynaklar: Yerel doğal kaynak ve değerlerin, yerel yönetimlerce akılcı, dikkatli, verimli ve adil bir biçimde, beldeye yaşayanların yararı gözetilerek korunması ve idaresi

17. Kişisel Bütünlük: Bireyin sosyal, kültürel, ahlaki ve ruhsal gelişimine, kişisel refahına yönelik kentsel koşulların oluşturulması

18. Belediyeler Arası İşbirliği: Kişilerin yaşadıkları beldenin, beldeler arası ya da uluslararası ilişkilerine doğrudan katılma konusunda özgür olmaları ve özendirilmeleri 19. Finansal Yapı ve Mekanizmalar: Bu deklarasyonda tanımlanan hakların sağlanması için, gerekli mali kaynakları bulma konusunda yerel yönetimlerin yetkili kılınması

20. Eşitlik: yerel yönetimlerin, tüm bu hakları bütün bireylere cinsiyet, yaş, köken, inanç, sosyal, ekonomik ve politik ayırım gözetmeden, fiziksel veya zihinsel özürlerine bakılmadan, eşit olarak sunulmasını sağlamakla yükümlü olması.

Bu haklara ek olarak “Yerleşimlerde Haklar” başlığı altında belirtilen diğer unsurlar da şu şekildedir:

-Yaşanabilir, güzel, makul fiyatlı, çevre dostu koşullara sahip, ayrıca iyi konumlanmış, aydınlık ve yeteri büyüklükte konutların sağlanması,

-Yeterli yeşil alan, gün ışığı, sessizlik, bitki örtüsü ve güzellikler gibi koruyucu sağlık önlemlerinin alınması,

-Kent hayatının çeşitli işlevleri arasında bağlantılar oluşturulması,

-Kültürel olanaklar, spor ve dinlenme faaliyetleri, sosyal gelişim, özgür dolaşım, tüm yol kullanıcıları arasında uyumlu bir denge sağlanması,

-Gerekli toplumsal faaliyetler, yoksulluğa karşı önlemler ve özellikle özürülere gerekli donanımın sağlanması,

-Güvenlik, refah, iş, eğitim ve öğretim olanaklarının, kültür ve tarih mirasına sahip olabilme haklarının sağlanması.

Bunların yanı sıra geleceğin “ideal kent”ini ortaya çıkaracak önlemlerin bugünden alınmasını öneren Şart, 13 ana başlıkta kentlerin muhtemel (ve güncel) problem kaynaklarının ortadan kaldırılmasına ilişkin perspektifler sunmuştur.³

Dayanışma hakları evresinin ruhuna uygun olarak bu hakların gerçekleşmesinin, “fertlerin dayanışma ve sorumlu hemşehrilğe ilişkin eşit yükümlülükleri kabul etmesine bağlı” olduğu da Şartta özel olarak belirtilmektedir.

Genel olarak kentsel haklar perspektifi çerçevesine uygun bir yerleşim temelde “yaşanabilir”, “hakça” ve sürdürülebilir” olmalıdır. Bu amaçsal nitelikli ilkelere ulaşmada izlenecek yollar (ya da araçlar) ise kentli bağlılığı (civil engagement), yapabilirlik (enablement) ve çok aktörlü yönetişimdir (governance) (Habitat II Raporu, 1996: 81-88; Tekeli 2001: 160-164).

Bu kavramları kısaca açıklamak gerekirse, “yaşanabilirlik”, Habitat II raporunda ifade edildiği üzere, kişilerin bir yerleşimde yaşamaktan duyduğu tatmin hissine doğrudan katkıda bulunan yerleşimlerin mekânsal özellik ve nitelikleriyle ilgilidir. Çevresel niteliklerin bozulması, trafik sıkışıklıkları, yerleşim gelişmelerinin sürdürülememesi, şiddet olaylarındaki artış, kenti harap eden yıkıp-yapmalar, kent sakinlerinin gereksinim, kültür ve beklentilerini dikkate almayan niteliksiz tasarımlar vs., yerleşim yerinin yaşanabilirliğine darbe vurur.

İkinci ilke olan “hakçalık”, etnik, kültürel, dinsel, siyasal, mekânsal ya da cinsiyete dair herhangi bir ayrıma tabi tutulmadan, herkesin temel ihtiyaçlarının adil bir şekilde karşılanması, toplumsal kaynakların bölüşülmesinde adaletin hâkim kılınmasını ifade eder. Habitat II raporunda hakçalık şu şekilde tanımlanmadır: “herkesin konut, giyim, gıda ve sağlık hizmeti gibi temel gereksinimlerinin karşılanmasıyla yoksulluğun yok edilmesi koşulunun yanı sıra herkesin eğitimde, yaratıcı ve verimli geçim yollarını serbestçe seçmede ve kişisel, manevi, kültürel ve sosyal gelişmesini sağlamada fırsat eşitliğine sahip olması; herkesin doğal ve kültürel kaynakların korunmasında, yaşanabilir yerleşimlerin oluşmasında eşit hak ve sorumluluğunun bulunması; herkesin kamusal karar süreçlerine katılmakta eşit fırsatlara sahip olması ve herkesin haklarının ihlal edilmesini önleyen mekanizmalara eşit olarak ulaşabilmesi.”⁴

“Sürdürülebilirlik” ilkesi ise Habitat II Raporunda “kuşaklar arası bir adalet ilkesi” olarak ifade edilmiş olup gelecek kuşakların ihtiyaçlarına duyarlı olmayı vurgular. Shirley ve Smith de (2002: 118) aynı şekilde sürdürülebilir kenti yurttaşların, bugünkü ve gelecekteki kuşakların doğal ve fiziksel yaşam koşullarını tehlikeye atmadan kendi gereksinimlerini karşılayabildikleri bir yerleşim yeri olarak tanımlamaktadır. Genellikle sürdürülebilir kalkınma veya sürdürülebilir gelişme şeklinde karşılaşılan bu kavram çoğunlukla birbiriyle çelişen üç gelişme sürecini içermektedir: yerel düzeyde ekonomik, toplumsal ve ekolojik gelişme. Sürdürülebilir kalkınmadan söz edebilmek için bu süreçlerin birbiriyle uyumlu olması gerekir (Torlak ve Önez: 2005: 652).

Yaşanabilirlik, hakçalık, sürdürülebilirlik amaçlarına erişmede kullanılacak yollar ya da araçsal ilkeler ise kentli bağlılığı (kent bağlılığı-yurttaş bağlılığı), yapabilir kılma ve yönetişim olarak öne çıkmaktadır.

Kentli bağlılığı her bireyin temel haklarının yanı sıra diğerlerinin haklarını koruma ve ortak iyiye katkıda bulunma

³ Ulaşım ve dolaşım, Kentlerde çevre ve doğa, Kentlerin fiziksel yapıları, Tarihi kentsel yapı mirası, Kent güvenliğinin sağlanması ve suçların önlenmesi, Kentlerdeki özürlü ve sosyo-ekonomik bakımdan engelliler, Kentsel alanlarda spor ve boş zamanları değerlendirme, Yerleşimlerde kültür, Yerleşimlerde kültürlerarası kaynaşma, Kentlerde sağlık, Halk katılımı kent yönetimi ve kent planlaması, kentlerde ekonomik kalkınma.

⁴ Bu noktada İlhan Tekeli'nin bir uyarısı mutlaka akılda tutulmalıdır. Tekeli (2001: 162) “hakçalık” olgusunun genellikle bireye referansla tanımlandığını belirtmekte ancak bu yaklaşımın çok eksik olduğunu vurgulamaktadır. O'na göre bireysel eşitsizlikler, mekânsal eşitsizlikler yoluyla yeniden üretildiği için, bu ilkenin birey düzeyinde gerçekleştirilmesi önemli ölçüde mekânsal birimler düzeyinde gerçekleştirilmesine bağlıdır.

sorumluluğunu ifade etmektedir. Yaşanabilir bir yerleşim önemli ölçüde bu aidiyet duygusuyla ilişkilidir. Ancak önemli bir unsur söz konusu kent aidiyetinin, küresel sorumlulukları ötelemesinin önüne geçmek gerekliliğidir. Kente aidiyet duygusuyla “dünya yurttaşlığı” bilincinin birbirini desteklemesi gerekir.

İkinci ilke toplumsal aktörlerin *yapabilir kılınması*dır. Yapabilir kılma, tek öznel devletten çok aktörlü topluma geçişte karşılaşılan bir stratejidir. Yapabilirlik, bir yandan toplumsal aktörlerin kapasitelerini arttırmakta öte yandan da ortamın eylem planlarına izin verici hale getirilmesini içermektedir.

Yönetişim ise bu iki ilkenin tamamlayıcısıdır. Toplumun yönlendirilmesinde sorumluluğun devletten sivil topluma geçişini (Habitat II Raporu, 1996: 86) ifade eden bu yaklaşımın merkezinde demokrasi ve katılım yer alır (Torlak ve Önez 2005: 653). Yönetişim, yöneten ve yönetilenden ibaret geleneksel anlayıştan uzak, diyalog ve iletişimin hâkim olduğu bir yapı önermektedir. Toprak da (2008: 48) insan haklarının gelişmesine bağlı olarak ele alındığında “yönetişim” kavramını, 21. yüzyılın anahtar sözcüklerinden biri (diğerleri “sorumluluk” ve “kontrol”dür) sayar.

Kısaca ifade etmek gerekirse kentsel haklar, kapsayıcı (inclusive) kentler inşa edecek bir çerçeve sunmaktadır. Kentsel hakların gelişmesi, kente ve kentliye beş noktada katkı yapar (Brown and Kristiansen: 2009):

- Kent hayatının herkese özgürlük ve yarar sağlaması
- Kent yönetiminde şeffaflık, eşitlik ve etkililik
- Yerel demokratik karar alma süreçlerine katılım ve saygı
- Ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamda farklılıkların tanınması
- Yoksulluğun, sosyal dışlanmanın ve kentsel şiddetin azaltılması

Alt başlıkta Türkiye’de kentsel dönüşümün (bir anlamda kentsel gelişimin) kısa tarihine göz atılacak ve bu tarihin, kentsel hakların kavramsal çerçevesinde nerede konumlanabileceği araştırılacaktır.

3. Türkiye’de Kentsel Dönüşümün Evrimine Kısa Bir Bakış

Genel bir kavram olan kentsel dönüşüm; yenileme, sağlıklılaştırma, soylulaştırma, canlandırma, koruma, ıslah-imar vs. gibi pek çok müdahale biçimini kapsayan bir anlam ve eylem genişliğine sahiptir. Bu müdahale biçimleri vasıtasıyla kentlerin köhneleşmiş, işlevini yitirmiş, sağlıksız, doğal afetlere açık fiziksel alanlarını iyileştirmek, dönüştürmek, değer kazandırmak ve fiziksel çevreyle birlikte sosyal hayatı da canlandırmak amaçlanmaktadır. Bu bağlamda kentsel dönüşüm, genel olarak yaşam hakkının korunmasına katkı sağlamak ve özelde kentsel haklar için de uygun zemin yaratmaktadır. Ancak çoğu zaman projelerin amaçlarıyla sonuçları arasında keskin farklar bulunmakta ve başta konut hakkı olmak üzere kentsel haklara ilişkin pek çok ihlal ortaya çıkmaktadır. Özellikle gecekondu bölgelerinde uygulanan kentsel dönüşüm projeleri konut hakkıyla birlikte diğer kentsel haklar konusunda ciddi sorunlar ve mağduriyetler yaratmaktadır. Gecekondu Türkiye’nin kentsel gelişiminin ana dinamiğini oluşturduğu için kentsel

dönüşümün dönemselleştirilmesine de bu olgu üzerinden yaklaşılmalıdır.

Ataöv ve Osmay (2007: 61-72) 1950-80 yılları arasında, Türkiye’de kentsel dönüşümün birinci evresi olarak kabul etmektedirler. Kırdan kente doğru yoğun bir göç yaşanan bu dönemde genel olarak kentsel gelişim gecekondulaşma vasıtasıyla sağlanmıştır.

Başlangıçta sadece kullanım değeri olan ve “barınma amaçlı” konut anlamı taşıyan gecekondu işgalci, yapımçı ve kullanıcı aynı toplumsal birimdir (Erder: 1996). Bu nedenle gerçek bir sınıfsal bir farklılaşma görülmez, Erder’in dediği gibi hepsi “yoksul” kategorisinde değerlendirilebilir. Hükümetler gecekondulaşma sürecine genellikle kayıtsız kalmışlardır. 1950’lerden itibaren karşımıza çıkan gecekondulaşma olgusuna devletin göz yumması, kolluk kuvvetlerindeki güçsüzlükten kaynaklanıyordu. Özellikle kalkınma planları yapılmaya başlandıktan sonra ulusal kalkınmanın temel dinamiği sanayileşme olmuş ve devlet kaynak aktarımında önceliği sanayiye vermişti. Ancak ekonomik kaynakların yetersizliğine bağlı bir tercih olarak sosyal politikalar geliştirilememiş ve kurulan sanayi ünitelerinde çalışacak işçinin başta barınma olmak üzere ulaşım, eğitim, sağlık gibi temel ihtiyaçlarını nasıl karşılayacağına dair perspektifler oluşturulmamış ya da uygulanamamıştır. Bu noktada fabrikada üretim süreçlerini yürütenlerin diğer gereksinimleriyle birlikte barınma ihtiyacını da bireysel yetenekleriyle çözmeleri gerekmiştir. Devlet bu aşamada, bir takım yasal düzenlemeler gerçekleştirmekle beraber⁵ ortaya çıkan gecekondu mülhale etmemiştir. Ancak bu yasal düzenlemeler gecekondulaşmayı ortadan kaldırmadığı gibi kırsal alanlardan kentlere akan nüfusa düzenli konut imkânı da sağlamamış, sonuç olarak kentin hem fiziksel hem de sosyal yapısı bu süreçten büyük zarar görürken göçmenler de yalnız ve çaresiz bırakılmışlardır. Devletle gecekonducular arasında adeta konuşmadan bir anlaşma yapılmış gibidir. Bu anlaşmaya göre devlet gecekonducunun evini yıkmayacak ama karşılığında altyapı hizmeti götürme sorumluluğundan da kurtulacaktır. Böylelikle bir yandan sanayiye dayalı kalkınma için gerekli olan işgücü sağlanırken öte yandan sınırlı kaynaklar sosyal politikalara harcanmayacak ve altyapı hizmetleri gibi pahalı yatırımlara akmayacaktır. Bu arada hızlı bir şekilde ve kontrolsüz olarak büyüyen ve sorunları çözülemeyen hale gelmek üzere olan kentlerin elden gitmekte olduğu bir gerçekse de bu konu üzerine düşünen pek yoktur.

1980-2000 yılları arasında kapsayan ikinci dönemde küreselleşme ve neoliberalizm yükselmeye başlamış, bu sürecin etkisiyle kent dışında yerleşim alanları oluşturularak fiziksel ayrışmayla birlikte sosyal kopuş da hızlanmıştır. Bu dönem, Batı’daki gibi kentsel dönüşüm geçmişine sahip olmayan Türkiye’de bir yol arama dönemi olarak düşünülebilir.

İkinci dönemde gecekonducular genellikle “işgalci” olarak ifade edilmeye ve devasa sorun yumakları haline gelmiş kentlerin neredeyse tek suçlusu ilan edilmeye

⁵ Gecekondu alanlarının düzenli konut alanlarına dönüştürülmesi amacıyla yapılan yasal düzenlemeler arasında 1965 tarihli “Kat Mülkiyeti Kanunu”, 1963 tarihli “307 Sayılı Belediye Yasası”, 1966 tarihli “775 Sayılı Gecekondu Yasası”, 1969 tarihli “1164 Sayılı Arsa Ofisi Kanunu” ve 1972 tarihli “6735 Sayılı İmar Kanunu” sayılabilir.

başlamıştır. Ayrıca 80'lerin yerel ve merkezi siyasal iktidarları gecekonduluları olgusunu siyasal rantta çevirme konusunda çok hünerli davranıyor, tapu verme, affetme, altyapı hizmeti götürme vaatleri verip bunu "oy" a tahvil etmeyi başarıyorlardı. İslah-imar planları ise gecekonduluları alanlarını tam bir rantıye alanı haline çevirirken, kat artışlarıyla gecekondulular, "başını sokacak barınak" halinden, sahibine büyük rant sağlayan, haksız kazanç getiren gayrimenkullere evrildiler. Bu ticarileşme süreci, daha önceki gibi iş piyasasındaki konumlarına bakılmaksızın, gecekonduluları türdeş bir toplumsal katman olarak, "yoksullar" şeklinde değerlendirme imkânını ortadan kaldırmış ve gecekonduluları, kuralları ve değerleri piyasa mekanizmasına göre belirlenen birimlere dönüşmüştür (Erder: 1996). Bu süreçte bazı gecekondulular zenginleşirken aynı zamanda Işık ve Pınarçioğlu'nun isabetle ifade ettiği gibi "devredilemeyen" yoksulluklar yaratarak adaletsizliği pekiştirmiş ve kentin sosyal ve fiziksel yapısına da çok büyük bir darbe indirmiştir.

Dündar'ın (2006: 67-68) belirttiği gibi 1980'lerle başlayan süreçteki kentsel dönüşüm projeleri gecekonduluları için çözüm yolu olarak düşünülmüştür. Özellikle bazı sosyal demokrat belediyeler tarafından uygulanan projeler gecekonduluları dönüştürürken bu süreçte oluşan ranttan gecekonduluların da yararlanmasını sağlamak için bazı çalışmalar yapmışlar ancak, başta konulan hedeflere ulaşmada yeterli başarıyı gösterememişlerdir.

Bu dönemin en önemli projelerinden biri Ankara'da Dikmen Vadisinde yer alan gecekonduluları için hazırlanan Dikmen vadisi Kentsel Dönüşüm Projesidir. Dikmen Vadisi Kentsel Dönüşüm Projesi gecekonduluları alanlarında çözüm üretmede sonraki projelere ışık tutan bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır (Aras ve Alkan, 2007). Proje, Ankara'da 5 km uzunluğunda bir rekreasyon alanıyla birlikte, kültür ve eğlence koridoru yaratmayı ve vadi içinde bulunan yaklaşık 5000 gecekonduluda yaşayanlarla uzlaşarak, vadi yamaçlarının üst noktalarında konut tahsis etmeyi amaçlamıştır. Bu anlamda proje, gelişmiş ülkelerde pek çok kez uygulanmış olan geniş kapsamlı kentsel yenileme ve gelişme projelerinin bir örneğidir (<http://www.kentselyenileme.org/dosyalar/dikmen.pdf>, 2010). Dikmen Vadisi Projesinin uygulanma sürecine ve sonuçlarına bakıldığında, projenin ilk etabında katılımcı yaklaşımın gereklerinin yerine getirilmeye çalışıldığı; ancak 1994 yerel seçimlerinde kent yönetiminin değişmesiyle, ortaya çıkan kentsel rantın piyasa lehine geliştirildiği ve projede bu amaçla pek çok değişiklik yapıldığı söylenebilir. Bununla birlikte bugün gelinen noktada Dikmen Vadisi artık yeşil bir rekreasyon alanı değil, Ankara'nın kent merkezinde bulunan lüks bir konut alanıdır (Sönmez, 2006: 125). Oluşturulan yeni çevrede oturan gecekonduluları sahiplerinin oranı, 2003'te %38'e kadar gerilemiştir (Türker, 2003'den aktaran Sönmez, 2006: 125). Birinci etapta, diğer etaplara finansman sağlaması açısından uygulamaya sokulan işyeri ve lüks konutlar, maliyetinin çok üzerinde rant getirdiği için ileriki etaplarda araç olmaktan çıkıp amaç haline gelmiştir. Dikmen Vadisinin yeni sakinleriyle eski gecekondulular arasındaki sosyo-ekonomik uyumsuzluk "eskiler"le "yeniler" arasında sosyal ayrışma yaratmıştır (Sönmez, 2006: 126). Bu dönemdeki Ankara uygulamalarını konu alan bir çalışmada Dündar (2006: 71) bütün uygulamaların %50-

%90 oranında nüfus değişimiyle sonuçlandığını ve yeni nüfusun farklı bir sınıfa ait olduğunu belirtmektedir.

İzmir'in gecekondulularından biri olan İkinci İnönü Mahallesi'nde 90'larda uygulanmış bir proje olan NARKENT Kentsel Yenileme projesinde de, tüm iyi niyete rağmen memnuniyetsizlik görülmekte ve yerinde bir dönüşüm gerçekleştirilmiş de olsa gecekondulularından apartman dairelerine geçmek zorunda kalan mahalle sakinlerinin yarısından fazlası şu anda eski gecekondulularında oturuyor olmayı tercih etmektedir.⁶ Gecekonduluların, belediye öncülüğünde gecekondulularından bağımsız olarak inşa edilmiş olan bir kooperatif alanının, üst-orta ve üst sosyo-ekonomik sınıfa yönelik olarak üretilen yerleşim alanlarının ve NARKENT bloklarının yer aldığı geniş bir alanı kapsayan mahallede NARKENT yerleşimi, "mahallenin vebalı" gibi görünmekte ve kimse orada yaşamak istememektedir (NARKENT'liler ve gecekondulular da dâhil). Dolayısıyla, çağdaş konutlara taşıyarak kentle bütünleştirmek gibi bir amaçla çıkılmış yol, gecekonduluların, öncekinden daha fazla dışlanmalarıyla sonuçlanmıştır.

2000'li yıllara gelindiğinde küresel kapitalizm rüzgârının kentlerin biçimlenişini üzerindeki etkisi çok daha kuvvetli olmaya başlamıştır. Aslında kapitalizmin ilk aşamalarından bu yana mekânsal inşaa çok önemli olmuştur. Mekânın/kentin organizasyonu, modern iktidarın toplum üzerindeki kontrolün ve yönlendirmesini kolaylaştırmaktadır.⁷ Kentsel dönüşümün, kapitalist toplumun mekânsal inşası olarak ifade edilebilecek olan birinci evresinde de, 20.yy'ın büyük kısmını içeren ikinci evresinde de bu noktayı tespit etmek mümkündür. İkinci evrede sosyal refah devleti anlayışının hâkimiyeti, sınıfların mekânsal rekabetinde emekçi sınıfların da belli ölçüde pay almasını sağlayabilmekle birlikte Lefebvre bu dönem için de, şehir planlamasını "iktidarın soyut mekânını üretmek" kapitalist devletin varlığını güvence altına alan bir işlev gördüğü gerekçesiyle eleştirmektedir (Kurtuluş, 2008). 1970'lerle birlikte fordist üretimin krize girmesiyle kapitalist devletin politik, ekonomik bütün ölçeklerinde dönüşümler gerçekleşmeye başlamış ve bu süreç "kapitalizmin küresel evresi"ni doğurmuştur. Bu dönemde kentsel dönüşümün üçüncü evresi belirmiş ve Kurtuluş'un ifadesiyle neo-liberal şehircilikle sermayenin mekânsal istilası başlamıştır. Şen'e göre (2008) keynesyen dönemin krizini takip eden süreçte yapılandırılan neo-liberal ideolojinin dönüştürücü bir araç olarak kentler üzerindeki etkisi kentsel dönüşümle keşfedilmiş ve bu konudaki ısrarlı politikalar, dünya kentlerinde bütün toplumsal ve mekânsal farklılıklara rağmen eşgüdümlü olarak uygulanmak istenmiştir.

Kapitalizmin bu küresel evresinde kentsel dönüşüm iki temel üzerinde yükselmektedir. Birincisi sermayenin birikiminde ikincil döngü olarak kentsel mekânın yeniden üretimi; ikincisi ise sermaye, devlet ve kentli toplumsal sınıflar arasında değişen kentsel arazi bağlarının belirlediği mekânsal ayrışmalar ve yeni sosyo-mekânsal ölçeklenmelerdir (Kurtuluş, 2008). Bu ayrışma ve yeni

⁶ Bu alanda yapılmış çalışmanın verilerine ulaşmak için Bkz. Arslan, 2011.

⁷ Bunun örneklerini, Haussman'ın Paris planlarında, ütopyacı sosyalistlerin (örneğin Owen'ın) ütöpik yerleşimlerinde, Bentham'ın, uygulanmamış da olsa Panoptikon Planı adı verilen cezaevi tasarımında görmek mümkündür.

sosyo-mekânsal ölçeklenmeler kentlerdeki çelişki ve eşitsizlikleri giderek daha da derinleştirmektedir.

Türkiye’de bu dönemde karşılaşılan mekânsal ölçeklenmelerde hâkim aktör devlet gücünü elinde tutan TOKİ (ve TOKİ’yle işbirliği halinde olan büyük inşaat firmaları) olmuştur/olmaktadır. Bu dönemin anlayışı çerçevesinde kentlerin yeniden organizasyonu toplumsal sınıflar mekânda yeniden yerleştirilmekte ve devlet TOKİ aracılığıyla bu süreci yürütmekte ve kontrol etmektedir.

2000’li yılların en önemli, kapsamlı ve yukarıda ifade edildiği şekilde TOKİ’nin öncülüğünde gerçekleşen kentsel dönüşüm projesi “Ayazma-Tepeüstü Kentsel Dönüşüm Projesi”dir.⁸

Ayazma; Küçükçekmece belediyesine bağlı ve metropolitan alan içerisinde yer alan, 2002’de açılan Atatürk Olimpiyat Stadyumunun yakınında, kuzeyinden TEM, güneyinden E5 karayolları geçen ve uluslararası yatırımlar çekme potansiyeline sahip, prestiji gittikçe artan bir bölge olmakla birlikte sosyo-ekonomik ve kültürel olarak oldukça zayıf bir gecekondü yerleşimiydi. 2004 yılında TOKİ, İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve Küçükçekmece Belediyesi arasında imzalanan üçlü bir protokolle, bu bölgedeki gecekondü alanlarının tasfiye edilerek, bölge halkının Halkalı gecekondü önleme bölgesinde TOKİ tarafından yaptırılacak sosyal konutlara yerleştirilmelerine “karar verildi”. Ayazma mevki’ne 4000 lüks konut inşa etme işini ise ihaleyle Ağaoğlu aldı.

Ayazma’nın yıkılmaya başlamasıyla birlikte 2007 yılının şubat ayından itibaren, hak sahibi kabul edilen aileler Halkalı Bezirganbahçe TOKİ Bloklarına yerleştirildiler.⁹ 1108’i Ayazma’dan 366’sı Tepeüstü’nden olmak üzere 1474 ailenin yeniden iskân edildiği bu proje, Uzunçarşılıoğlu’na göre (2010: 170-171) baştan ölü doğmuştur. İnsanlar yaşam alanlarından rızaları alınmadan ve katılımcılıktan uzak bir yöntemle tahliye edilmiş ve ekonomik, sosyal, kültürel mağduriyetlerin yanı sıra ayrımcılık ve dışlanmaya da maruz kalmışlardır. Uzunçarşılıoğlu tarafından bölge halkıyla yapılan mülakatlardan birkaç örnek vermek gerekirse:

“Dün gece ekmek parası bulamadım. Ekmek alamıyorum. 4-5 aydır taksitimizi vermemiştir, aidat parası vermemiştir...”

“Adam işsiz, aç kalsa Ayazman’dan birileri yardım ederdi. Yani düzenler bozuldu buraya gelince. Ayazma’da bir ekmek pişirince, iki tane de başkasına verirdik. Burada ise parayla alıyoruz. Parayla alınan ekmeği de kolay kolay kimse paylaşmıyor. Burda kıyamet de kopsa iki insanı bir araya getiremezsin artık”.

⁸ Bu proje ve proje sürecindeki mağduriyetlerle ilgili bilgiler, Cihan Uzunçarşılıoğlu Baysal’ın “İstanbul’u Küresel Bir Kent Yapma Aracı Olarak Kentsel Dönüşüm ve Ardındaki Konut hakkı İhlalleri: Ayazma(n)’dan-Bezirganbahçe’ye Tutunamayanlar” başlıklı yüksek lisans tezinden ve yine aynı yazarın “Kentsel Dönüşüm Söyleminin Gizlediği Gerçekler” başlıklı internet yazısından alınmıştır.

⁹ Ayazma’da kiracı durumunda bulunan aileler bu süreçte mağdur olmuşlardır. TOKİ tarafından projenin başında hak sahibi olacağına söz verilen kiracılar daha sonra hak sahibi sayılmadılar. Ayazma dışında aynı koşullarda ucuz kiralık konut bulamayan bu ailelerin hak sahibi olabilmeleri için 2 yılı aşan bir mücadele gerekmiştir.

“Ayazmada kira derdimiz yoktu, işin gerçeğini konuşalım. Fakirin yeri idi Ayazma”.

“Hiç değilse hiç ödeyeceğimiz bir şey yoktu. Onu dert etmiyorduk, bunu dert etmiyorduk. Azı çoğuyla idare ediyorduk”.

“Satın alsak bile orayı (Ayazma’yı) isterim. 87’den beri oradayım. Meyve ağaçlarım vardı...”

“5 senedim geldi bu ayın 20’sinde. Bana şeyden icra kağıdı gelecek, TOKİ’den. 15 gün içinde bu senetleri yatırdın, yatırdın. Yatıramadın, anahtarını getirip teslim etmen gerekir, diyor”.

“Bir araçla (Ayazma’dan) her yere gidebiliyorduk. Bir araçla Taksim’e gidebiliyorduk... Buradan mesela tek araçla Bakırköy’e kadar gidebilirsin... oradan aktarma yapabilirsin. Ama Ayazma’da öyle değildi... Burada iki araç kullanmadan gidemezsin”.

“...Mesela benim altımdaki komşunun hanımı geldi bir gün. Ağabey, biz banyoya giremiyoruz, dedi. Ben gittim, aşağıya indim banyolarına, hakikaten içler acısıydı. Şakır, şakır suyumuz akıyor”.

“Kapılar mesela eğriydi. Buraya çıkacağımızda kaç tane kapı taktırdık.

“Sözleşmede, aslında bize daireleri teslim ettikleri zaman hiç sorun olmaması gerekiyordu. Kombilerin bile takılı olması gerekiyordu. Hiçbir kombi takılmamıştı. Bize örnek daire gösterildi, örnek dairelerin içinde bütün kombilerin şeyleri takılıydı”.

“Buraya giriyorsun çamur, yağmur yağdıktan sonra su basıyor, sığınaklara su basıyor, kapıcı dairelerine de... Bakın, şu ada, yağmur yağdığı zaman bütün bu binanın etrafının suyu o, gölet oluyor orası. Resimleri de vardır benim telefonumda, geçen gün çektim, TOKİ’ye göndermeyi şey yaptım. Bak, bak bu bende resmi var. Bu bina böyle, o bina da öyle, orası gölet bu yerlerin hemen hemen tamamı gölet... TOKİ, yani müdüre gittim, biz orayı balyozla kırdırdık geçen bir yağmur oldu, balyozla kırdı çocuk da kurtardı biraz. ..Yani o kadar şey ki, altyapı hiç hazır değil. Yani, ben zannetmiyorum bunların bir proje olduğuna. Sadece gir oraya ev yap demişler. Ve hizmet daha sonra gelecek”.

“Cehenneme geldik, görüyorsun halimizi”.

“TOKİ bana ev vermedi, TOKİ bana zindan verdi, zindan”.

“Taştepe’den bastılar, Yenidoğan’dan bastılar mesela. Asker uğurlamak için mesela girerler, buraya, mesela buranın Kürt olduğunu öğrenmişler ya, Kürt bölgesi mesela Ayazma’dan geldikleri için... bir iki defa karşılık vermiştik, çatışma falan çıktı”.

“Karşiki teyze selamını esirgiyor. Annem vefat etti, duydu, başsağılığına gelmedi, bu nasıl komşuluk”.

2000 sonrası TOKİ öncülüğündeki kentsel dönüşümlere örnek olacak önemli projelerden biri de Sulukule dönüşümüdür. Gazetelerde de çokça haber olan bu projede, evi yıkılarak zorla tahliye edilenlerin sayısı 3000’in üzerindeydi, Sulukule Toplu Konutlarında hak sahibi olan Sulukulelilerin sayısı ise 199 oldu. Kısacası dönüşüm şimdiden Sulukulelilerin %70’ini kendi yerlerinden etmiş durumda. 640 konutluk sitede kalan Sulukuleliler ise sorunlar karşısında yerlerinden ayrılmaya zorlanıyor.

Radikal gazetesinden Elif İnce'nin mülakatları, dönüşümün Sulukuleliler üzerinde yarattığı etkiyi açık bir şekilde ortaya koyuyor:¹⁰

“Sulukule için ‘güvensiz’ diyorlardı, şimdi daha kötü oldu. Annem babamla oturduğumuz ev 100 metre ilerimizde. Dört katlı mozaikli binamız vardı, depremde bir santim kaymadı. Onu aldılar, ‘sosyal proje, sizin için yapıyoruz’ denildi. Yerine bu ev için 155 milyar borca soktular. Emekli maaşıyla geçiniyorum. Maaşımıza zam gelmedi ama her ay 862 lira ödemem gerekirken 935 liraya çıktı. Satsan 5 sene satmana izin yok. Nasıl ödeyeceğim? Haciz konulacak. Hani bizim ev? Uçtu gitti.”

“Eşim ayakkabı işçisi, üç çocuk okutuyoruz. Bu proje zengine para kattı fakirler tam dibe battı. İlk anlaşmamız elimizde: Altı senede 50 bin lira borcumuz olmuş 103 bin lira. Kira yardımı yaptılar ama 20 bin liraya yakın kendi cebimizden kira koymuşuz üstüne.”

“Artık asgari ücretle geçinen burada barınmaz. Herhalde ödeyemeyelim de zenginlere satılsın diye zorluk koşuyorlar. Burası orta gelirli bir mahalleydi, yıkık döküktü ama kendi halinde mutlu insanlar vardı. Burayı lüks yaptılar ama bizi oturtmak için değil.”

“Şehirden geldik köye! TOKİ'nin Emlak Yönetim'i var. Bize ‘Bir sene buradayız, şikâyetlerinizi bildirin tamir edeceğiz’ dediler. İki hafta önce liste hazırladım, teslim ettim. Hâlâ hiçbir şey yapılmadı. Evlerin metrekaresini 1243 liradan teslim edeceklerdi bu yıl 2500’e çıkardılar. ‘En geç 2 senede teslim’ dediler ama inşaat 6 sene sürdü. Her gün batağa daha fazla saplanıyoruz. Emekli maaşım üç kişilik aile beyaz peynir zeytinle bile geçinemez.”

“...Evlerin birine 180 bin lira borcumuz var, bu gidişle haciz gelecek. Bize muazzam bir kazık atıldı. Doğma büyüme Sulukuleliyim, herkesi tanırdım. Dün saydım, tanıdığım 7 kişi kalmış sitede. Binalar bomboş, sanki ölü şehir”.

Proje çerçevesinde, yeni konutlara talip olamayıp, Taşoluk'ta TOKİ tarafından inşa edilen apartman dairelerine taşınmak zorunda kalan Sulukulelilerin durumu da oldukça zordur. Sulukule platformundan Neşe Ozan, bu durumu şöyle anlatmaktadır:

“15 sene boyunca ayda 300-400 TL karşılığı Sulukule'den 45 km uzaklıkta sitelerde Romanlara daire veriliyor. Romanların evine günde giren para 5-10 TL. Aylık 500 TL geliri olan Roman, iyi gelirli sayılıyor iken, bu insanlar bu paralara bu evlerde isteseler de oturamazlar” (Ergun ve Gül, 2010: 368).

Görüldüğü gibi 2000 sonrasında başta gecekondulu mahallelerinde olmak üzere çöküntü bölgesi şeklinde ifade edilen kent alanlarında gerçekleştirilen dönüşüm projeleri, kentsel araziler üzerindeki rantı üst sınıflar lehine yeniden dağıtırken; bu bölgelerde yaşayan yoksullar, kentin görünmez alanlarına tahliye edilmekte, yeni taşındıkları yerleşim yerinin ekonomik gerekliliklerini karşılamakta da yetersiz oldukları için daha belirsiz bir geleceğe doğru adım atmış olmaktadır.

4. Sonuç: Sosyal ve Mekânsal Bir Bütün Olarak Kente Karşı Suç

Sonuç olarak Türkiye'nin kentsel gelişimi, önceki dönemlerde (yaklaşık olarak 1950'den 2000'e) nasıl ki gecekondulaşma vasıtasıyla sağlandıysa, bugün de bu alanların dönüşüme tabi tutulmalarıyla sağlanmaktadır. Bu iki dönemin en önemli ortak aktörü devlet olmuştur. Birincisinde ortalarda görünmemesiyle, ikincisinde ise gücünü olabildiğince göstermesiyle. Ancak her iki dönemde de bu durumdan en fazla zarar gören kentliler ve kentin kendisi olmuştur. Kentlerde yaşam kalitesi düşerken, bu kalitesiz yaşam kentin hem eski hem de yeni sakinlerini mutsuz kılmış ve yaşadıkları yerleşimin aktif bir parçası olmalarını engellemiştir. 2000 sonrasında, kentlerde yaşam kalitesini artırma, kentleri güzelleştirme, doğal afetlere karşı dayanıklı hale getirme, hatta kentleri kurtarma gibi sloganlarla devreye sokulan kentsel dönüşüm hamleleri ise daha çok yoksulların aleyhine işleyen, kentleri yoksullardan kurtarma operasyonları şeklini almıştır. İnsan haklarının üçüncü evresi olarak ortaya çıkan ve birlikte yaşam için herkesin haklarının yanında sorumluluklarının da bulunduğunu ifade eden dayanışma hakları içinde yer alan kentsel haklar “yaşam kalitesi”ne vurgu yapmasına rağmen, neoliberal pencereden organize edilen kentsel dönüşüm süreçlerinin, insan haklarının ilk iki aşamasındaki “yerleşme özgürlüğü” ve “konut hakkı”nı bile tehdit eder boyuta geldiği görülmektedir. Kentsel dönüşüm vasıtasıyla el değiştiren gecekondulu mahallelerinin yerine inşa edilen konut alanlarında “yaşanabilirlik” ve “sürdürülebilirlik”ten kesitler görmek mümkünse de, oluşturulan “gated community”ler kentsel bütünlüğe ve birlikte yaşamaya zarar veren ayrıştırıcı mekânlar olmuştur. 2008 yılında yayınlanan Avrupa Kentsel Şartı 2'nin 65. Maddesinde “...kentlerimizi ve kasabalarımızı parçalamakta olan bir mekânsal ayrımcılığı teşvik eden duvarlarla çevrili ‘kapalı yerleşmelerden’ ciddi kaygı duyuyoruz”, denmektedir. Öte yandan, kentsel dönüşümler neticesinde yaşadığı bölgeden ayrılarak başka bir yere iskân edilen yoksullar için yeni taşındıkları alanların yaşanabilirlik ve sürdürülebilirlik açısından yeterli olduğu da söylenemez. Bezirganbahçe, Taşoluk gibi yerleşimlerde yapılan mülakatlar bu konudaki endişeleri haklı çıkarmaktadır.

Kentsel haklar perspektifi çerçevesinde düşünülen bir yerleşimin “yaşanabilirlik” ve “sürdürülebilirlik” yanında “hakçılık” özelliğine de sahip olması gerektiği söylenmişti. Toplumsal kaynakların herhangi bir ayrıma tabi tutulmadan herkes için adil dağıtılması gerektiğini vurgulayan bu unsur, kentsel dönüşüm süreçlerinde belki de en fazla ihlal edilen nokta olmaktadır. Dönüşüm süreçlerinde gecekondulu alanlarının el değiştirmesi ve kentsel rantın üst sosyo-ekonomik sınıflara doğru akıyor olması bunun en canlı kanıtıdır.

Avrupa Kentsel Şartı 2'de belirtildiği gibi “ciddi sosyal ve mekânsal farklılıklar nüfuslarımızın büyük kesimlerini etkilemeye devam ediyor. Farklı kent mahalleleri arasındaki en derin sosyal uçurumlara ek olarak, ortada çevresel farklılaşmalar da vardır ve bu da aramızdaki en kırılğan kesimlerin, çevrenin en çok bozulduğu alanlarda yoğunlaşması, dramatik bir eşitsizlikler bütünleşmesi anlamına gelmektedir” (madde 65); “düşük gelir gruplarıyla, özürllülerle ve gerek finansal gerekse sosyal zorluklarla karşı karşıya olan kesimlerle dayanışmak gerekir. Nihai hedef, sosyal dışlanmayla savaşmak ve böylelikle herkese kentlerin

¹⁰ Radikal Gazetesi, 4 Ağustos 2013; Radikal Gazetesi 29 Ağustos 2013.

ve kasabaların sunduğu büyük potansiyelden yararlanma fırsatı vermektir” (madde 64).

Kentsel hakların, kente her türlü müdahalede baştan ortaya konulması gereken bir çerçeve olarak kabul edilmesi, kenti herkesin malı yapacak sürecin ana damarını oluşturacaktır. Aksi bir hareket ise “kente karşı işlenmiş suç”¹¹ kategorisinde değerlendirilmelidir.

Kent, sadece fiziksel bir çevre değil; belki daha da önemli bir biçimde sosyal olarak inşa edilmiş mekânsal bir ölçektir ve mekâna yapılmış her türlü müdahale aynı zamanda sosyal müdahale niteliği taşımaktadır. Lee'nin dediği gibi (1999'dan aktaran Thorns, 2004:156) günümüzün mekânsal eşitsizlikleri geçmişin politik, ekonomik ve sosyal uygulamalarının değişmez bir yansımasıdır. Bu nedenle kentsel dönüşüm süreçlerini planlar ve uygularken, sosyal boyutu öne çıkaran, kenti ve kentliliği güçlendirecek bir kavramsal çerçeve olarak kentsel haklara dayanılması gerekmektedir. Kentsel dönüşümün endişe yaratan değil, heyecan verici bir kavram haline gelmesi bu şekilde mümkün olabilecektir.

Kaynakça

Akkoyunlu E., Kıvılcım (2008), “Kent Hakkı Üzerine Düşünceler”, *Amme İdaresi Dergisi*, 41 (4), 125-141.

Aras, M. Ö. - Alkan, L., (2007). Kentsel Dönüşüm Uygulamalarının Ankara Kent Makroformu Üzerinde Ekonomik, Politik, Sosyo-Kültürel Etkilerinin İrdelenmesi, TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası 11. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı, 2-6 Nisan 2007, Ankara.

Arslan, Hakan (2011), Sosyal Dışlanma ve Kentsel Haklar Bağlamında Türkiye’de Kentsel Dönüşüm: İzmir-Narlıdere Kentsel Yenileme Uygulaması (NARKENT Projesi) Örneği, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

Ataöv, Anlı ve Osmay, Sevin (2007), “Türkiye’de Kentsel Dönüşüm Yöntemsel Bir Yaklaşım”, *METU JFA*, 24 (2), 57-82.

Avrupa Kentli Hakları Deklarasyonu (Avrupa Kentsel Şartı), 1996. (Çev. Z. Yener ve K. Arapkirlioğlu) İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara. http://www.cankaya.bel.tr/oku.php?yazi_id=470

Avrupa Kentsel Şartı-2: Yeni Bir Kentlilik İçin Manifesto, (2008), (Çev. Aydan Erim) http://kisi.deu.edu.tr/yakup.ozkaya/UIKDocs_kentselsart_.pdf

Brown, Alison – Kristiansen, Annali (2009), Urban Policies and The Right of The City, <http://unesdoc.unesco.org>, (20.08.2009)

Dikmen Vadisi Projesi <http://www.kentselyenileme.org/dosyalar/dikmen.pdf> (15.08.2010).

Dündar, Özlem (2006), “Kentsel Dönüşüm Uygulamalarının Sonuçları Üzerine Kavramsal Bir Tartışma”, Kentsel dönüşüm Sempozyumu Kitabı, Yıldız Teknik Üniversitesi, 11-13 Haziran 2003, İstanbul, 65-74.

Erder, Sema (1996), Bir Kent Kondu: Ümraniye, İletişim yayınları, İstanbul.

Ergun, Cem - Gül, Hüseyin (2010), “Barınma Hakkının İhlal Edilme Sürecinde Kentsel Dönüşüm Projeleri”, 2. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu, Pamukkale Üniversitesi, 4-6 Kasım 2010, Denizli.

Habitat II (1996), Türkiye Ulusal Raporu ve Eylem Planı, İstanbul.

Harvey, David (2003), “Debates and Developments: The Right to the City”, *International Journal of Urban and Regional Research*, 27 (4), 939-941.

İşık, Oğuz – Pınarcıoğlu, Melih (2003), “Yoksulluğun Değişen Yüzü: Nöbetleşe Yoksulluktan Kuralsız Yoksulluğa”, *Görüş Dergisi*.

Kaboğlu, İbrahim (1996), Dayanışma Hakları, TODAİE, Ankara.

Kurtuluş, Hatice (2005), “Kentsel Dönüşüm: Toplumsal Dışlama, Yok Sayma” *Evrensel Kültür Dergisi*, Ağustos Sayısı.

Kurtuluş, Hatice (2008), “Kentsel Dönüşümün Politik Ekonomisi”, *İktisat Dergisi*, No: 499, 26-33.

Lee, Peter (1999), “Where are the Socially Excluded? Continuing Debates in the Identification of Poor Neighbourhoods” *Regional Studies*, 33, 483-486.

Radikal Gazetesi, 4 Ağustos 2013.

Radikal Gazetesi 29 Ağustos 2013.

Sadri, Hossein, “Kent Hakkından Kentte İnsan Haklarına”, Kent ve İnsan Hakları Sempozyumu, 13-14 Kasım 2009, İstanbul.

Shirley and Smith, C. (2002), “Integrated Water Management as a Tool for Sustainable Urban Regeneration”, The Sustainable City II, Urban Regeneration and Sustainability, MFK Group, Stevenage, UK.

Sönmez, N. Özdemir (2006), “Düzensiz Konut Alanlarında Kentsel Dönüşüm Modelleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Planlama Dergisi*, 2006/2, 121-127.

Şen, Besime (2008), “Kentsel Dönüşüm: Kavramsal Karşılaşma ve Neoliberalizm”, *İktisat Dergisi*, No: 499.

Tekeli, İlhan (2001), Modernite Aşılırken Kent Planlaması, İmge Kitabevi, Ankara.

Thorns, David C. (2004), Kentlerin Dönüşümü, Soyak Yayınları, İstanbul.

Toprak, Zerrin (2008), Kent Yönetimi ve Politikası, Birleşik Yayınları, İzmir.

Torlak, S. Evinç ve Önez, Zuhâl (2005), “Bir Katılım Modeli Olarak Yerel Gündem 21’e Bakış”, *Yerel Yönetimler Üzerine Güncel Yazılar*, Ed. Özgür, H., Kösecik, M., 649-673, Nobel Yayınları, Ankara.

Türker, P. A. Devecigil, (2003), An Agent Oriented Approach to the Analysis of Urban Transformation Process: Ankara Dikmen Valey within the Context of Sustainable Urban Development, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Orta Doğu teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

UNESCO-UN-HABITAT-ISS, 2005. Urban Policies and The Right to the City, Discussion Paper for Seminar, Paris, <http://www.hicnet.org/articles.php?pid=1686> (18 March 2005).

Uzunçarşılıoğlu, Cihan Baysal (2010), İstanbul’u Küresel Kent Yapma Aracı Olarak Kentsel Dönüşüm ve Ardındaki Konut İhlalleri: Ayazma(n)’dan Bezirganbahçe’ye Tutunamayanlar, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

¹¹ Tekeli (2001: 171) “kente karşı işlenen suç” kavramını Türkiye gündemine sokan kişinin Murat Karayalçın olduğunu ve Türkiye’nin başkentinde belediye başkanlığı yapan, yani uygulama içinde bulunan bir kişinin bu kavramı kullanma gereksinimi duymasının da önemli olduğunu ifade eder.

Uzunçarşılıoğlu, Cihan Baysal (2012), “Kentsel Dönüşüm Söyleminin Gizlediği Gerçekler”, <http://cihanuzuncarsilibaysal.blogspot.com/2012/08/kentsel-donusum-soyleminin-gizlediği.html> (30.08.2013).